# RAPPORT TER TERECHTZITTING
in zaak 313/85 *

## I — De feiten en het procesverloop

1. Bij schriftelijke overeenkomst van 28 december 1956 verleende Iveco Fiat aan Van Hool het exclusieve recht om in de Benelux Fiat-chassis voor touringcars en autobussen te bouwen, Fiat-groepen in touringcars, autobussen en bedrijfsvoertuigen te monteren en Fiat-reserveonderdelen voor die drie soorten voertuigen te verkopen.

Op 1 januari 1958 sloten diezelfde partijen een andere overeenkomst, waarbij aan Van Hool de alleenverkoop van Fiat-bedrijfsvoertuigen in de Benelux werd toevertrouwd. Deze overeenkomst werd, althans voor het belangrijkste deel, per 30 december 1961 overgenomen door de nieuw opgerichte vennootschap Catrabel.

2. Volgens artikel 9 van de overeenkomst van 1956 is de overeenkomst van kracht van 1 januari tot 31 december 1957 en is voor de vernieuwing ervan een schriftelijke bevestiging van Fiat vereist. De overeenkomst van 1958 bevat in artikel 16 een overeenkomstig beding. De overeenkomst van 1956 werd telkens voor een jaar schriftelijk vernieuwd tot 31 december 1961. Ofschoon na 1961 geen uitdrukkelijke verlenging meer plaatsvond, hebben partijen hun handelsbetrekkingen gedurende twintig jaar voortgezet. Nadat tussen beide vennootschappen meningsverschillen waren gerezen, verbrak Fiat haar handelsbetrekkingen met Van Hool per 1 januari 1982.

3. De overeenkomst van 1956 bevat in artikel 10 een forumclausule, bepalende dat in geval van geschil enkel het gerecht van Turijn bevoegd zal zijn te oordelen volgens Italiaans recht. Een overeenkomstige clausule komt voor in artikel 18 van de overeenkomst van 1958.

4. Gedagvaard voor de Rechtbank van Koophandel te Mechelen, wierp Iveco Fiat een exceptie van onbevoegdheid op en voerde aan, dat de forumclausule eveneens van toepassing is op de contractuele betrekkingen van partijen na het verstrijken van de oorspronkelijke overeenkomst van 1956.

Bij vonnis van 6 juli 1983 verklaarde de Rechtbank van Koophandel te Mechelen zich bevoegd op grond dat niet was voldaan aan de geldigheidsvoorwaarden voor overeenkomsten tot aanwijzing van een bevoegde rechter, gesteld in de eerste alinea van artikel 17 Executieverdrag. Dat vonnis werd bevestigd door het Hof van Beroep te Antwerpen bij arrest van 15 februari 1984.

5. Iveco Fiat ging van dit arrest in cassatie bij het Belgische Hof van Cassatie, dat bij beschikking van 4 oktober 1985 de behandeling van de zaak heeft geschorst tot het Hof van Justitie zich zal hebben uitgesproken over de volgende vraag:

„Wordt aan artikel 17 van het Verdrag van 27 september 1968 voldaan door de schriftelijke overeenkomst die een forumclausule inhoudt, maar waarvan de termijn waarvoor ze gesloten werd verstreken is, doch die, hoewel de voorwaarde van het beding dat ze slechts schriftelijk kon worden ver-

* Procestaal: Nederlands.

nieuwd, niet vervuld was, verder tot juridische grondslag heeft gediend voor de voort gezette contractuele relaties tussen de partijen ?"

6. De beschikking van het Belgische Hof van Cassatie is op 18 oktober 1985 ter griffie van het Hof ingeschreven.

7. Krachtens artikel 5 van het protocol van 3 juni 1971 betreffende de uitlegging van het Executieverdrag door het Hof van Justitie en overeenkomstig artikel 20 van 's Hofs Statuut-EEG zijn schriftelijke opmerkingen ingediend op 3 januari 1986 door de SpA Iveco Fiat, eiseres tot cassatie, vertegenwoordigd door M. Willemart en F.-X. de Dorlodot, advocaten te Brussel; op 6 januari 1986 door de NV Van Hool, verweerster in cassatie, vertegenwoordigd door A. De Caluwé, advocaat te Brussel; op 10 januari 1986 door de Commissie van de Europese Gemeenschappen, vertegenwoordigd door H. van Lier, lid van haar juridische dienst, bijgestaan door S. Pieri, Italiaans ambtenaar bij de Commissie in het kader van het uitwisselingsprogramma van nationale en communautaire ambtenaren; en op 23 januari 1986 door de regering van het Verenigd Koninkrijk, vertegenwoordigd door B. E. McHenry van het Treasury Solicitor's Department.

8. Het Hof heeft, op rapport van de rechter-rapporteur en gehoord de advocaat-generaal, besloten zonder instructie tot de mondelinge behandeling over te gaan.

9. Bij beschikking van 29 april 1986 heeft het Hof krachtens artikel 95, paragrafen 1 en 2, van het Reglement voor de procesvoering besloten de zaak naar de Vijfde kamer te verwijzen.

**II — Bij het Hof ingediende schriftelijke opmerkingen**

1. Volgens *Iveco Fiat* blijkt uit een onderzoek van artikel 17 en van het rapport van P. Jenard over het Executieverdrag (PB 1979, C 59, blz. 1) (hierna: rapport-Jenard), dat de overeenkomst tussen partijen over de forumclausule het essentiële element is en dat de voorgeschreven vormvereisten het bestaan ervan moeten waarborgen. De noodzaak in de internationale handel een overdreven formalisme te vermijden, wordt bevestigd door de gewijzigde tekst van artikel 17 in het Verdrag van 9 oktober 1978 inzake de toetreding van het Koninkrijk Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland tot het Executieverdrag (PB 1978, L 304, blz. 1); volgens deze tekst kan een overeenkomst tot aanwijzing van een bevoegde rechter in de internationale handel worden gesloten in een vorm die wordt toegelaten door de gebruiken op dit gebied en die de partijen kennen of geacht worden te kennen.

Bij onderzoek van de rechtspraak blijkt, dat artikel 17 ten doel heeft te waarborgen dat de overeenkomsten tussen partijen duidelijk vaststaan en dat het vereiste van geschrift geen essentieel vormvoorschrift is waarvan het bestaan zelf van de overeenkomst afhangt. Een dergelijke wilsovereenstemming bestond in de overeenkomst van 1956, die ondanks dat zij niet schriftelijk is vernieuwd, de handelsbetrekkingen tussen partijen is blijven beheersen. Door overigens uitdrukkelijk naar de overeenkomst van 1956 te blijven verwijzen, gaven partijen te kennen dat zij het erover eens waren ze voort te zetten met al haar clausules, de forumclausule inbegrepen. Hetzelfde geldt voor de overeenkomst van 1958, gesteld dat die tot op zekere hoogte de betrekkingen tussen partijen is blijven beheersen.

De vraag moet dus worden beantwoord als volgt: Artikel 17, eerste alinea, Executieverdrag moet aldus worden uitgelegd, dat aan het gestelde vormvereiste is voldaan wanneer is bewezen dat de toekenning van bevoegdheid aan een rechtbank het voorwerp heeft uitgemaakt van een schriftelijke overeenkomst die dit punt uitdrukkelijk behandelt en die, ofschoon zij niet schriftelijk werd hernieuwd, toch de relaties tussen de partijen is blijven beheersen tot aan het einde ervan.

2. *Van Hool* merkt op, dat uit de vraag van het Hof van Cassatie kan worden afgeleid dat tussen partijen een schriftelijke overeenkomst bestond die een forumclausule inhield, dat deze overeenkomst is verstreken, dat zij slechts schriftelijk kon worden vernieuwd, hetgeen niet is gebeurd, en dat die overeenkomst diende tot juridische grondslag voor de voortgezette contractuele relaties tussen partijen.

Na onderzoek van de tekst van artikel 17 kan aan de verwijzende rechter worden geantwoord, dat op het ogenblik dat hij werd geadieerd, geen schriftelijke overeenkomst tot aanwijzing van een bevoegde rechter bestond. Een onderzoek van de rechtspraak kan overbodig lijken, daar in alle aan het Hof voorgelegde gevallen een geschrift of een schriftelijke verwijzing naar een forumclausule bestond. In het geval van indirecte of stilzwijgende verwijzingen naar vroegere correspondentie is een uitdrukkelijke verwijzing naar een forumclausule vereist (arrest van 14 december 1976, zaak 24/76, Estasis Salotti, Jurispr. 1976, blz. 1831). In zijn arrest van 14 juli 1983 (zaak 201/82, Gerling, Jurispr. 1983, blz. 2503), betreffende een forumclausule die een verzekeringnemer te zijnen gunste en ten gunste van een derde had bedongen, verlangde het Hof, dat aan de voorwaarde van schriftelijkheid is voldaan en de verzekeraar duidelijk zijn instemming heeft betoond. Het arrest van 11 juli 1985 (zaak 221/84, Berghoefer, Jurispr. 1985, blz. 2699) verlangt, in het geval van een mondelinge overeenkomst tot aanwijzing van een bevoegde rechter, een van een der partijen afkomstige schriftelijke bevestiging die door de andere partij is ontvangen, zonder dat deze laatste bezwaar heeft gemaakt. In het onderhavige geval is het duidelijk dat tussen partijen geen forumclausule gold, daar de in de overeenkomst vervatte clausule na 1961 niet meer werd opgenomen, dat er sindsdien geen schriftelijke bevestiging van deze overeenkomst door partijen is geweest en logischerwijs geen ontvangst ervan door de andere partij.

Volgens de rechtspraak hebben de in artikel 17 gestelde geldigheidsvoorwaarden ten doel te waarborgen dat de wilsovereenstemming tussen partijen daadwerkelijk vaststaat en duidelijk en nauwkeurig tot uitdrukking komt. Aan de vormvereisten — een schriftelijke of schriftelijk bevestigde mondelinge overeenkomst — die de wilsovereenstemming aantonen, is in casu niet voldaan.

Er moet onderscheid worden gemaakt tussen de stilzwijgende vernieuwing van een overeenkomst en de feitelijke voortzetting ervan. In het geval van stilzwijgende vernieuwing wordt de overeenkomst voortgezet met de clausules die tot dan toe golden. In het onderhavige geval, waar de vernieuwing slechts schriftelijk kon geschieden, gaat het om een feitelijke voortzetting beheerst door de regels van het gemene recht, die niet als een schriftelijke verwijzing in de zin van artikel 17 kan worden beschouwd.

Mitsdien geeft Van Hool het volgende antwoord in overweging:

„Er is niet aan artikel 17 voldaan wanneer de relaties tussen partijen feitelijk worden voortgezet, zelfs indien vroeger een beding de bevoegdheid van een bepaalde rechtbank voorzag. Aan die voorwaarden zou slechts zijn voldaan voor zover de betrekkingen tussen partijen stilzwijgend werden voortgezet in de technische zin van het woord."

3. De *regering van het Verenigd Koninkrijk* herinnert eraan, dat in de verwijzingsbeschikking en in het arrest van het Hof van Beroep is vastgesteld, dat de overeenkomsten van 1956 en 1958 een uitdrukkelijke forumclausule bevatten en dat partijen hun handelsbetrekkingen op de juridische grondslag van de vroegere overeenkomsten hebben voortgezet, ondanks het ontbreken van de uitdrukkelijk vereiste schriftelijke vernieuwing.

De forumclausules in de overeenkomsten van 1956 en 1958 voldoen onbetwistbaar aan de vormvereisten van artikel 17, daar de wilsovereenstemming tussen partijen duidelijk vaststaat. Het Hof van Cassatie wil echter vernemen, of een schriftelijke overeenkomst de partijen blijft binden wanneer zij ze toepassen en uitvoeren na een uitdrukkelijk vastgelegde vervaldatum. Het antwoord is niet te vinden in artikel 17 Executieverdrag, dat niet van toepassing is op vragen die de totstandkoming, het verstrijken of de ontbinding van een overeenkomst betreffen, maar in het nationale recht dat op de overeenkomst van toepassing is.

Volgens het nationale recht en niet volgens artikel 17 moet worden onderzocht of een derde zich op een te zijnen gunste bedongen forumclausule kan beroepen (zie het arrest van 14 juli 1983, reeds aangehaald). Ook de geldigheid van de overdracht aan een derde van een overeenkomst die een forumclausule inhoudt, is een vraag die door het toepasselijke nationale recht wordt beheerst (arrest van 19 juni 1984, zaak 71/83, Tilly Russ, Jurispr. 1984, blz. 2417).

De forumclausule vervat in de overeenkomsten van 1956 en 1958, voldeed aan de vormvereisten van artikel 17. Indien die overeenkomsten volgens het nationale recht nog als geldig zijn te beschouwen, kan een partij niet met een beroep op artikel 17 de geldigheid van een forumclausule ontkennen waarop de andere partij zich te goeder trouw heeft beroepen.

Het antwoord op de prejudiciële vraag zou derhalve moeten luiden:

„Een schriftelijke overeenkomst die een forumclausule inhoudt, voldoet zelfs na de uitdrukkelijk bedongen vervaldatum aan de vereisten van artikel 17, wanneer krachtens het toepasselijke nationale recht de bepalingen ervan partijen blijven binden."

4. De *Commissie* zet uiteen, dat volgens het rapport-Jenard de geldigheid van de forumclausule een werkelijke overeenkomst tussen partijen veronderstelt. In het belang van de rechtszekerheid is een zeker formalisme vereist, dat echter op handelsgebied niet overdreven mag zijn.

Het Hof heeft artikel 17 steeds autonoom en in communautaire zin uitgelegd, daarbij uitgaande van het systeem en het doel van het Executieverdrag en van de algemene beginselen van de nationale rechtsstelsels. Boven een strikte en letterlijke uitlegging verkoos het een vrij ruime interpretatie. In een arrest van 14 december 1976 (Estasis Salotti, reeds aangehaald) verlangde het Hof weliswaar een wilsovereenstemming tussen partijen die duidelijk en nauwkeurig tot uiting komt, maar in een ander arrest van dezelfde datum (zaak 25/76, Segoura, Jurispr. 1976, blz. 1851) erkende het de

geldigheid van een mondeling overeengekomen aanwijzing van een bevoegde rechter, die niet als zodanig schriftelijk was bevestigd, voor zover de mondelinge overeenkomst deel uitmaakt van de lopende handelsbetrekkingen tussen partijen, beheerst door de algemene voorwaarden van degene van wie de bevestiging afkomstig is. Ook in zijn arrest van 19 juni 1984 (reeds aangehaald), inzake een alleen door de vervoerder ondertekend cognossement, erkende het Hof de geldigheid van een forumclausule, wanneer het cognossement een onderdeel vormt van de lopende handelsbetrekkingen tussen inlader en vervoerder, beheerst door de algemene voorwaarden van de auteur van de schriftelijke bevestiging, in casu de vervoerder, die bedoelde clausule bevatten. In die arresten achtte het Hof het in strijd met de goede trouw, het bestaan van een overeenkomst tot aanwijzing van een bevoegde rechter te ontkennen.

Blijkens het rapport-Schlosser (PB 1979, C 59, blz. 71) is de nieuwe tekst van artikel 17 in het Verdrag van 9 oktober 1978 ingegeven door de reeds in de rechtspraak erkende noodzaak de in de internationale handel gebruikelijke bijzondere vormvereisten ongemoeid te laten. Ofschoon dat Verdrag nog niet van kracht is, is het wenselijk zich erdoor te laten leiden voor de uitlegging van artikel 17, ten einde, in het belang van de rechtszekerheid, de overgang tussen beide Verdragen te verzekeren.

Uit het dossier blijkt, dat partijen na het verstrijken van de oorspronkelijke schriftelijke overeenkomst een ervan verschillend en op zichzelf staand mondeling contract hebben gesloten; de forumclausule van de eerste overeenkomst heeft dus ieder rechtsgevolg verloren. Het Hof moet zich echter houden aan de prejudiciële vraag, die uitgaat van de hypothese dat de oorspronkelijke overeenkomst, ofschoon verstreken en niet bij geschrift vernieuwd, verder tot juridische grondslag heeft gediend voor de voortgezette contractuele relaties.

Een eerste hypothese is, dat partijen mondeling zijn overeengekomen, de clausule in het oorspronkelijk contract die een schriftelijke vernieuwing voorschrijft, te wijzigen, en vervolgens zijn overeengekomen de geldigheidsduur van de oorspronkelijke overeenkomst te verlengen. De schriftelijke forumclausule in de eerste overeenkomst voldeed aan de voorwaarden van artikel 17. In geval van verlenging of vernieuwing van de oorspronkelijke overeenkomst blijft die clausule geldig. Aan de geest en het doel van artikel 17 — te waarborgen dat er wilsovereenstemming bestaat en de werking te neutraliseren van contractsclausules die gemakkelijk onopgemerkt blijven, doch zonder te vervallen in een overdreven formalisme dat strijdig is met de handelspraktijk — is voldaan in zoverre partijen de geldigheidsduur van de oorspronkelijke overeenkomst met al haar clausules, waaronder de forumclausule, hebben verlengd.

De mogelijkheid van een mondelinge of stilzwijgende verlenging van een overeenkomst waarin een schriftelijke verlenging of vernieuwing is bedongen, hangt af van het belang dat men hetzij aan de wilsautonomie van partijen, hetzij aan het beginsel „pacta sunt servanda" hecht. Ten aanzien van deze vraag is de nationale rechter bevoegd, daar het Executieverdrag procedurevoorschriften en geen voorschriften van materieel recht bevat.

Een tweede hypothese is, dat een overeenkomst waarvan de geldigheidsduur is verstreken en die niet op regelmatige wijze is

vernieuwd of verlengd, dient als juridische grondslag van de contractuele betrekkingen tussen partijen, hetzij omdat zij ze feitelijk in stand houden, hetzij omdat zij ze als kaderovereenkomst gebruiken. Dit is het geval bij langlopende handelsbetrekkingen, beheerst door algemene voorwaarden die een forumclausule bevatten en die bij de eerste toepassing schriftelijk zijn goedgekeurd. Volgens de rechtspraak blijft die clausule effect sorteren in het kader van de handelsbetrekkingen, ook wanneer de oorspronkelijke overeenkomst is verstreken en een nieuwe schriftelijke goedkeuring of bevestiging ontbreekt. Wanneer echter een nieuwe mondelinge overeenkomst is gesloten, die losstaat van de oorspronkelijke, kan de forumclausule niet meer worden ingeroepen, daar niet aan de vormvoorschriften van artikel 17 is voldaan.

Mitsdien geeft de Commissie het volgende antwoord in overweging:

„Wanneer de partijen schriftelijk een overeenkomst van beperkte duur hebben gesloten, die een clausule tot aanwijzing van een bevoegde rechter bevat, alsmede een andere clausule die bepaalt dat iedere vernieuwing van de overeenkomst verplicht bij geschrift moet geschieden, en wanneer de partijen na het verstrijken van de geldigheidsduur ervan de oorspronkelijke overeenkomst bij gebreke van een schriftelijke vernieuwing zijn blijven toepassen, voldoet de clausule tot aanwijzing van een bevoegde rechter aan de in artikel 17 van het Verdrag van Brussel vastgestelde voorwaarden en blijft zij toepasselijk en afdwingbaar in de volgende gevallen:

— indien de partijen zijn overeengekomen de oorspronkelijke overeenkomst zodanig te wijzigen dat mondelinge vernieuwing ervan mogelijk wordt gemaakt (op voorwaarde dat een dergelijke wijziging geoorloofd en afdwingbaar is volgens het nationale recht dat de overeenkomst beheerst), en indien zij vervolgens de overeenkomst bij mondeling akkoord hebben vernieuwd;
— indien de partijen zijn overeengekomen de oorspronkelijke overeenkomst te beschouwen als een kaderovereenkomst of als een geheel van algemene contractuele voorwaarden, waarvan de bepalingen automatisch van toepassing zijn op alle mondelinge contracten die tussen de partijen zijn gesloten of zullen worden gesloten in het kader van hun lopende handelsbetrekkingen."

F. Schockweiler
rechter-rapporteur